

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Eripedagoogika

Ene Teras

EELKOOLIEALISTE 5-7AASTASTE LASTE PROSOTSIAALNE KÄITUMINE

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Kristi Kõiv

Läbiv pealkiri: prosotsiaalne käitumine

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Kristi Kõiv (PhD)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Kaitsemiskomisjoni esimees: Pille Häidkind (PhD)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
Teoreetilised lähtekohad	5
Prosotsiaalne käitumine	5
Prosotsiaalse käitumise liigid, avaldumine ja areng	8
Prosotsiaalse käitumise motiivid: altruism ja egoism	11
Meetod	12
Uuritavad	12
Mõõtvahendid ja protseduur	12
Andmetöötlus	16
Tulemused	17
Prosotsiaalse käitumise liikide keskmised sagedused sihtgruppide hinnangul	17
Prosotsiaalse käitumise liikide õppimise tähtsuse keskmised hinnangud sihtgruppide lõikes	18
Prosotsiaalse käitumise liikide esinemissageduste võrdlus uuritavate sihtgruppide lõikes	18
Prosotsiaalse käitumise liikide õppimise tähtsuse võrdlus uuritavate sihtgruppide lõikes	20
Prosotsiaalse käitumise kirjeldused sihtgruppide hinnangute võrdlustes	22
Prosotsiaalse käitumise avaldumiskoht sihtgruppide hinnangute võrdluses	28
Arutelu	30
Kokkuvõte	34
Summary	36
Kasutatud kirjandus	39

Sissejuhatus

Laste sotsiaalseid oskusi, sh prosotsiaalset käitumist, hindavad isikud, kelle kätes on arendada lastes antud oskusi: õpetajad ja lapsevanemad. Kasvukeskkonnast oleneb, kuidas laps suhtub endast nõrgematesse, kas ta tunneb vajadust teistele abi osutada ja olla kaastundlik (Teiverlaur, 2010). Prosotsiaalne käitumine on osa sotsiaalsetest oskustest, mida lastele õpetada: see on osa abistavast käitumisest, mis toetab teiste inimeste toimetulekut sotsiaalsetes situatsioonides (Kõiv, 2003). Teistele suunatud positiivse käitumise tõttu on prosotsiaalne käitumine oluline inimestevaheliste suhete loomisel ja hoidmisel (Penthin, 2003). Vajakajäämised prosotsiaalses käitumises on kaudselt seotud näiteks vaimse tervise probleemide tekkimisega täiskasvanueas (Penthin, 2003).

Programmi raames „Terviseedendus lasteias“ sotsiaalsete oskuste peatükis käsitletakse ka prosotsiaalse käitumise õpetamist sotsiaalsete oskuste õpetamise eesmärgil. Jaani, Lääne, Pisuke poolt (2010) on Eestis välja antud kogumik, mis varustab mõningate ideedega, kuidas koolilaste seas muude oskuste arendamise kõrval arendada ka prosotsiaalset käitumist.

Kõiv oma monograafias (2006) kirjutab, et prosotsiaalse käitumise õpetamine lastele on oluline ennetamaks kiusamise ja antisotsiaalse käitumise tekkimist ja süvenemist laste seas. Loodud on mängude programme prosotsiaalse käitumise arendamiseks nagu näiteks The Game Factory (Street, Hoppe et al, 2004).

Kriisa (2006) on uurinud tasandusklasside tüdrukute ja poiste prosotsiaalset käitumist. Eelkooliealiste laste prosotsiaalst käitumist sotsiaalsete oskuste treeningu kaudu on käsitlenud Ruul (2010) oma uurimustöös. Treeningu tulemusel sages eelkooliealiste laste prosotsiaalne käitumine.

Siinkohal tõstatub uurimisküsimus, kuidas väljendub prosotsiaalne käitumine eelkooliealistel lastel. Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas hindavad eelkooliealiste laste prosotsiaalset käitumist lapsed ise ja nendega igapäevaselt kokku puutuvad täiskasvanud: lapsevanemad ja õpetajad.

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Uuriti järgmisi aspekte:

- 1) Eelkooliealiste laste, nende vanemate ja lasteaiaõpetajate hinnanguid laste nelja prosotsiaalse käitumise liigi (hoolitsemine, jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö) sagedusele;
- 2) Eelkooliealiste laste, nende vanemate ja lasteaiaõpetajate hinnanguid prosotsiaalse käitumise liikide õppimise tähtsusele kasvatuses;
- 3) Eelkooliealiste laste prosotsiaalse käitumise liikide kirjeldusi kõigi sihtgruppide hinnangul;
- 4) Eelkooliealiste laste prosotsiaalse käitumise liikide avaldumiskohad sihtgruppide hinnangul.

Uurimisküsimused:

- 1) Kuidas hindavad sihtgrupid eelkooliealiste laste prosotsiaalse käitumise sagedust liigiti?
- 2) Kuidas hindavad sihtgrupid eelkooliealiste laste nelja prosotsiaalse käitumise liigi (hoolitsemine, jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö) õppimise (lapsed) või õpetamise (lapsevanemad ja õpetajad) tähtsust kasvatuses?
- 3) Kuidas kirjeldavad sihtgrupid eelkooliealise lapse prosotsiaalse käitumise liike situatsioonis ja käitumisena?
- 4) Kus avalduvad eelkooliealise lapse prosotsiaalse käitumise liigid sihtgruppide hinnangul?

Teoreetilised lähtekohad

Prosotsiaalne käitumine

Esmakordselt mainis prosotsiaalse käitumise mõistet Wispe (1972, viidatud Hay, 1994) kui antisotsiaalse käitumise vastandkäitumist. Algselt seostati prosotsiaalse käitumise avaldumine altruistliku motiiviga, kuid tänapäeval täidab prosotsiaalne käitumine pigem funktsionaalset rolli inimestevahelistes suhetes. Põhjus seisneb selles, et prosotsiaalse käitumise motiive ei ole võimalik otseselt ja objektiivselt hinnata ja seetõttu on altruistliku motiiviga piiritletud tingimusega raske väliselt teistele kasutoovast käitumist kategoriseerida prosotsiaalse käitumisena. (Hay, 1994)

Prosotsiaalne käitumine aitab arendada ja säilitada sotsiaalseid suhteid (Hastings et al, 2006). Laiemalt võttes on prosotsiaalne käitumine oluline ühiskonna funktsioneerimiseks (Knafo, Plomin, 2006).

Sotsiaalsed oskused on need tegevused, mis võimaldavad luua ja säilitada inimestevahelisi sotsiaalseid suhteid, toetavad indiviidi aktsepteerimist samaealiste poolt ja rahuldavat kohanemist sotsiaalses keskkonnas, sotsiaalsed oskused võimaldavad sotsiaalses keskkonnas efektiivselt toime tulla (Kõiv, 2003). Keltikangas-Järvinen (2011) seletab sotsiaalsete oskuste mõiste lahti inimese suutlikkusena tulla toime kaasinimestega hoolimata sellest, kui kõrge sotsiaalsus on teistel antud seltskonnas.

Sotsiaalsed oskused kujunevad kogemuse ja kasvatuse kaudu (Keltikangas-Järvinen, 2011). Siinkohal on oluline esile tõsta mõistet prosotsiaalne käitumine, mis on osa sotsiaalsetest oskustest. Avalduda võib prosotsiaalne käitumine murelikkusena, spontaansete reaktsioonidena pealtnähtu suhtes, parandamisena pärast teistele liiga tegemist, kuid ka järelandlikkusena survestamisel või vastutulelikkusena tungivale palvele (Hastings et al, 2006). Sellised käitumisviisid teevad inimesest meeldiva kaaslase, kellega soovitakse suhelda ja seega ei sattuta sotsiaalsesse isolatsiooni. Isolatsiooni jätmine on kasutusel kinnipidamisasutustes, sest inimesele kui sotsiaalse vajadusega olendile on teoreetiliselt positiivsetest ja teda rahuldavatest sotsiaalsetest suhetest ilmajätmine suurimaks karistuseks (Teiverlaur, 2010).

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Tänapäeval aktsepteeritavaid definitsioone prosotsiaalse käitumise mõiste selgitamiseks on mitmeid: Schneider (1993) kirjutab, et prosotsiaalne käitumine on osa sotsiaalsetest oskustest, mille kriteeriumiks on vabatahtlikkus ja mille eesmärgiks on tuua teistele kasu.

Tsiteerides Wardenit ja Christie't (1999):

„Käitudes prosotsiaalselt kasutab inimene oma olemasolevaid ressursse selleks, et saavutada positiivseid tagajärgi teise inimese jaoks.“

Colman (2001) leiab, et prosotsiaalne käitumine on abistav, ühiskonna huve teeniv käitumine ja altruism. See määratlus on oma sisult selgem kui esialgne määratlus ning sisaldab altruistliku motiivi tingimust ja mööndust, et prosotsiaalse käitumise olemasolu saab hinnata vaid välise avaldumise kaudu.

Bierhoff (2002) defineerib prosotsiaalset käitumist tegevusena, mis on tahtlikult suunatud teise inimese olukorra parandamiseks või talle kasu toomiseks sotsiaalses situatsioonis.

Prosotsiaalset käitumist saab defineerida ka proaktiivse ja reaktiivse vastusena teiste vajadustele, mis soodustab teiste heaolutunnet (Hastings et al, 2006).

Kõiv (2003) defineerib prosotsiaalset käitumist osana abistavast käitumisest, mis on tahtlikult suunatud kellegi teise olukorra ja tegevuse parandamiseks või teistele kasutoomiseks. Prosotsiaalse käitumise alla kuulub ka altruistlik käitumine.

Prosotsiaalne käitumine vähendab ja ennetab mitmete autorite sõnul antisotsiaalset käitumist (Warden ja Christie, 1999; Penthin, 2003; Keltikangas-Järvinen, 2011). Antisotsiaalset käitumist, sh. agressiivset käitumist esineb kõige rohkem noorema kooliea lõpuni ja kuni selle ajani on võimalik veel ära hoida agressiivsete käitumishälvete lõplikku väljakujunemist (Keltikangas-Järvinen, 1992).

Otstarbekam on prosotsiaalse käitumise õpetamist alustada juba aga lasteaiaaas, kuna agressiivse käitumise kasutamine probleemolukordades ei ole siis veel niivõrd hoiakulised ja seadumuslikud kui hilisemas eas. Lasteaiaaas saab tegeleda rohkem ennetustööga, mis on püsivamate tagajärgedega kui juurdunud agressiivsete käitumismustrite likvideerimise püüe. (Keltikangas-Järvinen, 1992)

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Prosotsiaalse käitumise sihipärase arendamise kaudu juba lasteaiaaas on võimalik vähendada või ennetada antisotsiaalset käitumist (Keltikangas-Järvinen, 2011). Prosotsiaalse käitumise õpetamise kaudu lisandub laste käitumisrepertuaari sotsiaalsetes olukordades tekkivatele probleemidele alternatiivseid lahendusviise. Prosotsiaalse käitumise sagenemist lasteaialaste seas kinnitavad ka Ruuli (2010) sotsiaalsete oskuste treeningu tulemused, mille raames õpetati lastele prosotsiaalset käitumist.

Väliselt sarnast käitumist võivad toita eri motiivid ja vastupidi – väliselt vastakat toimimist võib põhjustada samatüübiline motiiv (Bachmann, Maruste, 2008). Näiteks kui üks laps ei ütle mitteoskajale koolitööd tehes vastust ette, samas teine ütleb, võib mõlema käitumise motiiviks olla altruism; või näiteks kui laps lubab teisel oma autoga mängida, võib see käitumine olla ajendatud nii altruistlikust kui egoistlikust motiivist.

Vaatamata prosotsiaalse käitumise positiivsele mõjule on leitud seoseid prosotsiaalse käitumise kõrge sageduse ning käitumis- ja emotsionaalsete häirete tekke vahel hilisemas eas: kui laps käitub sagedasti prosotsiaalselt, siis viitab see murele teiste käekäigu pärast, mil laps jätab tähelepanuta omaenda vajadused ja soovid (Teiverlaur, 2010). Pideva muretsemisega kaasnev psüühiline pinge võib mõjuda negatiivselt vaimsele tervisele samamoodi kui prosotsiaalsete tegevuste vältimine, mis võib tuua kaasa isiku isolatsiooni ja tõrjumise. (Perren, Stadelmann et al, 2007).

Hay (1994) on leidnud, et nii prosotsiaalse käitumise ebaõige reguleerimine on seotud vaimse tervise häirete tekkimisega:

„Reguleerides ebaõnnestunult oma prosotsiaalse käitumise akte neid täielikult vältides või näidates välja liigselt määral empaatilist vastusreaktsiooni teiste suhtes, asetuvad lapsed tunde- ja käitumisprobleemide riskirühma.“

Ehkki prosotsiaalset käitumist on võimalik õpetada, osutub osadel juhtudel see siiski raskeks või vägagi keeruliseks. Siin on psüühilistest häiretest erilisel kohal käitumishäired, millistele on iseloomulik pidev tahtlik antisotsiaalne, agressiivne või opositsiooniline käitumine kuni eakohastest sotsiaalsetest normidest üleastumiseni, mis on tõsisem kui tavaline lapse halb käitumine või noorusea mässumeelsus ja vastuhakk. Probleemaatiline on prosotsiaalse käitumise õpetamine ka pervasiivsete häirete puhul, mis haaravad kogu psüühikat ja mõjutavad lapse empaatiavõime arengut ning prosotsiaalse käitumise avaldumist ning ka

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

aktiivus- ja tähelepanuhäire ja hüperkineetiliste häirete puhul, kuna lastel puudub tähelepanu- ja keskendumisvõime, mis on oluline selleks, et asetada end hädasoleva kaaslase olukorda – sellest tulenevalt käituvad ka nemad sotsiaalsetes olukordades teiste ootustele mittevastavalt. (Teiverlaur, 2010)

Prosotsiaalse käitumise liigid, avaldumine ja areng

Laste prosotsiaalsed käitumisviisid on universaalsed muutudes hilisemas lapseas ja täiskasvanueas spetsiifilisemaks (Hay, 1994). Areng toimub vähemalt varase täiskasvanueani olles kiireim maimikueas (Hastings et al, 2006, viidatud Pratt, Skoe et al, 2004).

Käesolevas uurimustöös toetuti prosotsiaalse käitumise liikide jaotusele Wardeni ja Christie järgi (1999):

- 1) hoolimine: psühholoogiline tugi, kaastunne ja lohutamine, empaatia ja lojaalsus;
- 2) jagamine: enda omandi jagamine ja kingituste tegemine;
- 3) aitamine: füüsiline või praktiline abi, sh koolitööga, ka pärast õnnetust, samariitlus;
- 4) kaasamine ja koostöö: sõbrana kohtlemine, kellegi teretulnuks pidamine, temaga mängimine, kõnelemine, isolatsiooni ennetamine.

Hoolivalt käitudes keskendutakse teiste heaolule, nagu selgub ka Wardeni ja Christie korraldatud uurimuse (1999) tulemustest prosotsiaalsete käitumisviiside kategoriseerimiseks tavakooli 9-13aastaste laste seas, kus seletused hooliva käitumise kohta keskendusid vastuvõtja emotsionaalsele heaolule.

Empaatia on teise inimese mõistmine tema tundemaailma sisseelamise kaudu (Bachmann, Maruste, 2008). Väga tugevalt väljendunud empaatiaga kaasneb rohkesti hingevalu teiste murede ja piinade pärast; mõõdukalt avaldunud empaatiaga suudame arvestada ümbritsevaga iseenda soove liialt ohverdamata ja jättes endast positiivse mulje (Teiverlaur, 2010).

Empaatia on prosotsiaalse käitumise komponent, mis käib kaasas lahkuse, aitamise, koostöö, hoolitsuse ja isetu käitumisega suhetes teistega. On tõenäoline, et need omadused arenevad lapses, kes ise kogevad hoolivust ja hoolitsemist pere, kogukonna ja ühiskonna poolt. (Ascione, 2005)

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Ilma empaatiat tundmata on siiski võimalik jätta kaaslastele hoolivat muljet, et saada nende poolt positiivse hinnangu osaliseks. Inimestevahelistes suhetes on siinkohal tegemist silmakirjaliku mõistmise ja enese headuse näitamisega, mille eesmärgiks on ise olla sotsiaalselt vastuvõetav, saada tunnustuse või mingi hüve osaliseks. (Teiverlaur, 2010)

Prosotsiaalse käitumise areng algab juba esimestest elukuudest, mil laps hakkab tegema tähelepanekuid seoses inimeste omavaheliste suhetega (Räsänen, 2007). Esialgu väljendub see huvi ja sensitiivsusest teiste inimeste tegevuste ja emotsioonide vastu (Hay, 1994). 1-2aastane laps juba mõistab, et teiste emotsionaalsed reaktsioonid võivad erineda tema enda omast (Teiverlaur, 2010, viidatud Berk, 2006).

1-2aastaste laste prosotsiaalne käitumine avaldub vajakajäämist tõttu verbaalsetes oskustes eelkõige füüsilise kontakti vahendusel. Füüsilise kontakti ülekaalu väikeste laste prosotsiaalses käitumises nimetavad mitmed uurijad (Eisenberg ja Fabes, 1998; Smith, Cowie, Blades, 2003; Teiverlaur, 2010, viidatud Berk, 2006): kuni 20kuused lapsed käituvad prosotsiaalselt katsudes abivajajat, patsutades teda, talle esemeid näidates ja tuues. Aitamine ja lohutamine, sh füüsiline kontakt ja verbaalne rahustamine ilmneb vastuseks teiste distressile.

Berk'i uurimuse (2006) tulemustest, kus ta uuris 1-2aastaste laste reaktsiooni nähes nutvat ema, selgus, et prosotsiaalne käitumine avaldub järgmiselt: laps võttis emast kinni, häälitseis trööstivalt ja tõi talle lohutuseks oma nuku. Lapsed pöördusid abi saamiseks ka teiste ruumisolevate täiskasvanute poole kasutades abi palumiseks füüsilist kontakti nendega (nt puudutamist, käest tirimist). (Teiverlaur, 2010)

Uuringud näitavad, et kõige varem avalduv prosotsiaalse käitumise liik on jagamine, mis avaldub juba 18 kuu vanusena. Jagamise puudumist selles eas peetakse mõne uurija arvates isegi autismi märgiks (Hay, 1994, viidatud Sigman ja Mundy, 1993).

Kaheaastase lapse püüded hädasolija abistamiseks on võrreldes varasema ea prosotsiaalse käitumisega enam kooskõlas abivajaja vajadustega (Ascione, 2005): näiteks võib 2,5-3aastane laps käituda prosotsiaalselt lohutades nutvat last pärast enese jonnihoo, kui ta mõistab, et teine tunneb end sellest tulenevalt halvasti (Einon, 2003).

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Abistavate ja lohutavate käitumisviiside repertuaar mitmekesisustub ja muutub keerukamaks hilisemas väikelapse- ja koolieelikueas (Baillargeon, Morrisset et al, 2011, viidatud RadkeYarrow ja Zahn-Waxler, 1984). Hilisemas väikelapse- ja koolieelikueas võib prosotsiaalne käitumine avalduda näiteks agressiooni ohvriks sattunud lapse lohutamises, tema või tema asjade kaitsmises, aga ka agressori karistamises (Baillargeon, Morrisset, 2011, viidatud Murphy, 1937). Vanematel lastel ilmneb prosotsiaalne käitumine rahustamise, agressori karistamise, esemete andmise, kolmandatelt isikutelt abi otsimise näol. 4-5aastasena võib prosotsiaalset käitumist esineda isegi 10-12 minuti järel. (Smith, Cowie, Blades, 2003)

Eelkooliealised lapsed valdavad mooduseid, kuidas vähendada teiste negatiivseid emotsioone emmates, 6aastane laps on võimeline sõnade abil kaaslast lohutama (Teiverlaur, 2010, viidatud Berk, 2006). Eelkoolieas on prosotsiaalne käitumine suunatud valitud isikutele, on harvem ja toimub spetsiifilisematel viisidel kui varasemas eas. Lapsed teadvustavad endale survet käituda prosotsiaalsel viisil ja reguleerivad oma tegevust teiste arvatavatele ootustele vastavalt: prosotsiaalne käitumine muutub pigem kaalutud otsuseks. (Hay, 1994)

Koolieas saab oluliseks käitumist mõjutavaks teguriks sõprade ja koolikaaslaste mõju, kuna nende arvamus muutub oluliseks lapse enesemääramisprotsessis, sest lapsed imiteerivad või neid mõjutatakse kõrge staatusega eakaaslaste poolt (Peters, Cillessen et al, 2010, viidatud Puckett, Aikins ja Cillessen, 2008): neljanda klassi laste seas korraldatud uurimuse tulemused sõprussuhete seoste uurimiseks agressiivse ja prosotsiaalse käitumisega (Peters, Cillessen et al, 2010) viitasid prosotsiaalse käitumise sagedasele avaldumisele (eriti tüdrukute puhul), kui prosotsiaalsele käitumisele kalduv sõber oli populaarne.

Prosotsiaalse käitumise arengus avalduvad soerinevused: tüdrukuid kirjeldatakse rohkem prosotsiaalselt käituvatena (Hastings et al, 2006, viidatud Hastings, Rubin ja DeRose, 2005). Selgelt väljenduvad soolised erinevused hoolivuse ülesnäitamisel, mis võib aga samahästi tuleneda kultuurilisest reaalsusest (Hastings et al, 2006), mille alusel tüdrukute käitumise hindamisel märgatakse pigem nendepoolset prosotsiaalset käitumist ja poiste puhul märgatakse pigem nende agressiivset käitumist.

Prosotsiaalne käitumine on seotud lapse igakülgse ja harmoonilise psühholoogilise arenguga, mis sisaldab head enesetundmist ja –juhtimist ning ümbritseva tunnetust (Teiverlaur, 2010). Prosotsiaalse käitumise areng toimub järjepideva mõjutamise kaudu laste ja nende vanemate,

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

sugulaste, eakaaslaste, õpetajate ja kultuuri vahendusel, kus vastastikune sotsiaalne mõju aitab kaasa nii sotsiaalsele kui emotsionaalsele arengule (Hastings et al, 2006, viidatud Kuczynski, 2003).

Prosotsiaalse käitumise motiivid: altruism ja egoism

Algselt peeti prosotsiaalse käitumise liikide nagu jagamine, aitamine, koostöö ja sümpaatia lahutamatuks motiiviks altruismi (Hay, 1994). Altruism tähendab oma eesmärgi ohverdamist teise heaolu nimel (Hay, 1994). Abiosutamise altruistlik motiiv on seotud sooviga vähendada teise kannatusi ja distressi; tõeline altruistlik abi esineb siis, kui abiosutaja midagi vastu ei saa ja teised tema teost teada ei saa (Teiverlaur, 2010).

Prosotsiaalset käitumist ei motiveeri aga vaid altruism, vaid see võib toimuda ka egoistlikel motiividel. Juba väikesed lapsed märkavad abi osutades, milliste tegude eest saab kiita või laita ja see asjaolu soodustab teistele rõõmu valmistamist omakasu silmas pidades (Teiverlaur, 2010). Edaspidi võib egoistlikel motiividel tegutsev prosotsiaalse akti osutaja näiteks oodata vastutasu või vastuteenet, samuti võib osutaja karta tagasilööke endapoolse ebasoovitava käitumise eest. Egoistlikel motiividel võib prosotsiaalselt käituda ka soovides leevendada enda distressi (Hastings et al, 2006; Teiverlaur, 2010, viidatud Myers, 1998) ja ebameeldivustunnet, mille põhjuseks on kaaslaste kannatuste nägemine või neist teadmine; ka võib prosotsiaalne käitumine ilmnedda eesmärgiga pälvida sotsiaalset heakskiitu või vältida karistust (Teiverlaur, 2010, viidatud Myers, 1998).

Prosotsiaalse käitumise läbi on võimalik saavutada ka domineerivust (Choi et al, 2011, viidatud Hawley, 1999), samuti võib isiklikest motiividest tulenev prosotsiaalne käitumine olla seotud süütundega, kui on eiratud enese püstitatud standardeid (Hay, 1994, viidatud Kagan, 1989).

Prosotsiaalse käitumise aktide motiive tõlgendatakse erinevate isikute poolt sõltuvalt selle isiku käitumiskalduvusest: 10-12aastaste laste hulgas korraldatud uurimusest selgus, et prosotsiaalse käitumise motiive tajuvad erineva käitumiskalduvusega eakaaslased erinevalt: antisotsiaalselt käituvad lapsed tõlgendavad neid isiklikest huvidest lähtuvatena ja prosotsiaalsema käitumiskalduvusega lapsed moraalist lähtuvatena (Wardle, Hunter, Warden, 2011).

Meetod

Uuritavad

Uuring viidi läbi 2012. aasta detsembris ja 2013. aasta jaanuaris. Selles osales 50 lasteaialast kahe koolieelse lasteasutuse neljast rühmast (kolm koolieelikute rühma, kus laste vanus 6-7 aastat, üks 5-6aastaste laste rühm) vanuses 5-7 (neist 27 poissi ja 23 tüdrukut), nende 50 vanemat vanuses 24-48 (neist 46 ema ja 4 isa), 8 naissoost lasteaiaõpetajat ja 3 naissoost õpetajaabi (edaspidi: õpetajad) vanuses 33-58 aastat.

Vanuse järgi jaotusid uuritavad lapsed: 5aastased (N=11), 6aastased (N=33), 7aastased (N=6); õpetajad: 33-40 (N=2), 41-50 (N=1), 50-58 (N=8); lapsevanemad: 24-30 (N=23), 31-40 (N=20), 41-48 (N=7).

Mõõtvahendid ja protseduur

Uurimisvahenditeks kasutati küsitluslehti õpetajadele, õpetajaabidele ja lapsevanematele lapse prosotsiaalsete käitumisviiside sageduse uurimiseks (autor: Kõiv), mis jagati rühmadesse. Küsimustik sisaldas küsimusi nelja prosotsiaalse käitumisliigi kohta: hoolitsemine, jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö. Iga prosotsiaalse käitumisliigi illustreerimiseks kasutati vastavaid pilte (piltide allikas: K. Kõiv, T. Edovald, „Inimeseõpetuse töövihik 3. klassile“, 2004, lk 29)

Iga uuritava käitumisliigi kohta esitati neli küsimust. Lapsevanematel ja õpetajatel paluti 3pallilisel skaalal hinnata (3 - väga sageli, 2 - harva, 1 - üldse mitte): (a) uuritava lapse prosotsiaalse käitumise uuritavate liikide sagedust, (b) paluti hinnata vastava prosotsiaalse käitumise õpetamise tähtsust kasvatuses. Kahes lahtises küsimuses paluti vanematel ja õpetajatel kirjutada, (c) missugustes olukordades uuritav laps nii käitub, (d) kirjeldada üht olukorda, kui see laps on käitunud vastavalt uuritavale prosotsiaalse käitumise liigile, (e) kus kohas käitub see laps vastavalt uuritavale prosotsiaalse käitumise liigile.

Lapsi intervjueriti (metoodika autorid: Kriisa, 2006 koos käesoleva töö juhendajaga): neilt küsiti samasisulisi küsimusi kui vanematelt ja õpetajatelt küsitluslehe abil, nende vastused olid enesekohased.

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Metoodikat rakendati individuaalselt, intervjuudes lastega kasutati:

- 1) Carpenter'i (1990) loodud skaalat enesekohase hinnagu andmiseks;
- 2) pilte prosotsiaalsete käitumisviiside illustreerimiseks (allikas: Kõiv ja Edovald, 2004, lk. 29).

Kontakti saamise eesmärgil toimus lapse ja uurija vahel vestlus: „Sinu jutt on väga tähtis ja huvitav, sellepärast ma lindistan selle. Ma kuulan seda pärast üksi ja kirjutan kõige tähtsamad asjad üles, aga sinu nime ma ei maini kuskil. Pärast kustutan jutu ära ja keegi ei saa teada, mis me omavahel rääkisime.“

Pildil kujutatud prosotsiaalse käitumise mõistmiseks ütles uurija lapsele, millist prosotsiaalse käitumise liiki on pildil kujutatud. Seejärel palus uurija lapsel rääkida pildil kujutatud tegevusest. Esimene intervjuu etapp (Kriisa, 2006) koosnes laste vabadest jutustustest antud uuritavat prosotsiaalse käitumise liiki illustreeriva pildi kohta. Seejärel tuli kindlustada, et lapsed mõistaksid pildidel illustreeritud käitumisliigi mõistet laiemalt (hoolitsemine, jagamine, aitamine, koostöö). Selleks esitas uurija lapsele suunava küsimuse eesmärgiga kontrollida uuritava lapse arusaamist vastavast mõistest ja ütles vajadusel lapsele uuesti, missugust prosotsiaalse käitumise liiki on pildil kujutatud. Seejärel asuti vastama intervjuu küsimustele.

Carpenter'i (1990) loodud skaalat kasutati enesekohaste hinnangute saamiseks käitumisliikide (a) esinemissageduste ja (b) õppimise tähtsuse uurimiseks. Skaala kujutas endast kolme sakilist joont: kõige tihedama sakiga joon tähistas hinnangut 3, keskmise tihedusega sakiline joon hinnangut 2 ja sirge joon hinnangut 1.

Pilte uuritavaid käitumisliike illustreerivate vahenditena kasutades rääkisid lapsed, (c) missugustes olukordades nad uuritava prosotsiaalse käitumise liigi kohaselt käituvad ja (d) paluti kirjeldada üht olukorda, kus nad uuritava käitumise liigi kohaselt on käitunud.

Lisaks paluti ka (e) nimetada, kus kohas nad uuritava prosotsiaalse käitumise liigi kohaselt käituvad.

Kõiki uuritavaid prosotsiaalse käitumise liike uuriti eraldi. Kõigepealt uuriti intervjuu käigus hoolitsemist, siis jagamist, seejärel abistamist ning viimasena kaasamist ja koostööd.

Esimene intervjuu etapp (vabad jutustused):

Intervjueerija osutas vastavat käitumisviisi illustreerivale pildile:

„Sellel pildil on kujutatud seda, kuidas inimesed ...

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

hoolitsevad teiste eest.“

jagavad teistega oma asju jms.“

abistavad teisi.“

kaasavad ja teevad koostööd teistega.“

„Palun jutusta, mis on sinu arvates pildil kujutatud.“

Teine intervjuu etapp (uurimisküsimustele vastamine):

Intervjueerija: „Kui sageli käitud sina nii, et ...

hoolitsed teiste eest?“

jagad teistega oma asju jms?“

abistad teisi?“

kaasad teisi ja teed koostööd teistega?“

(Laps osutas vastamisel Carpenter'i skaalal joonele, mis tähistas tema hinnangut oma hoolitsemise/jagamise/abistamise/kaasamise ja koostöö sageduse kohta käitumises.)

Intervjueerija: „Missugustes olukordades käitud sina nii, et ...

hoolitsed teiste eest?“

jagad teistega oma asju jms?“

abistad teisi?“

kaasad ja teed koostööd teistega?“

Intervjueerija: „Kirjelda palun üht olukorda, kui sina oled ...

hoolitsenud teiste eest!“

jaganud teistele oma asju jms!“

abistanud teisi!“

kaasanud ja teinud koostööd teistega!“

Intervjueerija: „Palun nimeta, kus kohas sa käitud nii, et ...

hoolitsed teiste eest?“

jagad teistega oma asju jms?“

abistad teisi?“

kaasad ja teed koostööd teistega?“

Intervjueerija: „Kui tähtsaks pead sina seda, et laps õpiks ...

hoolitsema teiste eest?“

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

jagama teistega oma asju jms?“

abistama teisi?“

kaasama ja tegema koostööd teistega?“

(Laps osutas vastamisel skaalal joonele, mis tähistas tema hinnangut hoolitsemise/jagamise/abistamise/kaasamise ja koostöö õppimise tähtsusele.)

Andmetöötlus

Prosotsiaalse käitumise sagedus ja õppimise tähtsus. Kõik hinnangud lapsevanemate ja õpetajate ankeedil laste prosotsiaalse käitumise viiside sageduse ja tähtsuse kohta kodeeriti nii, et hinnangud asendati numbriliste väärtustega: üldse mitte - 1, harva - 2, väga sageli - 3 sageduse hindamise korral ja üldse ei ole tähtis - 1, tähtis - 2, väga tähtis - 3 tähtsuse hindamise puhul.

Laste antud enesekohased hinnangud intervjuu põhjal uuritava prosotsiaalse käitumisliigi sageduse kohta asendati samuti numbriliste väärtustega: üldse mitte - 1, harva - 2, väga sageli - 3 sageduse uurimise puhul ja üldse ei ole tähtis - 1, tähtis - 2, väga tähtis - 3 tähtsuse hindamise juures.

Arvutati aritmeetilised keskmised. Andmete analüüsimiseks kasutati programmi MS Office Student 2007 Excel. Statistiliselt oluliste erinevuste arvutamiseks sihtgruppide hinnangute vahel kasutati *Student t*-testi.

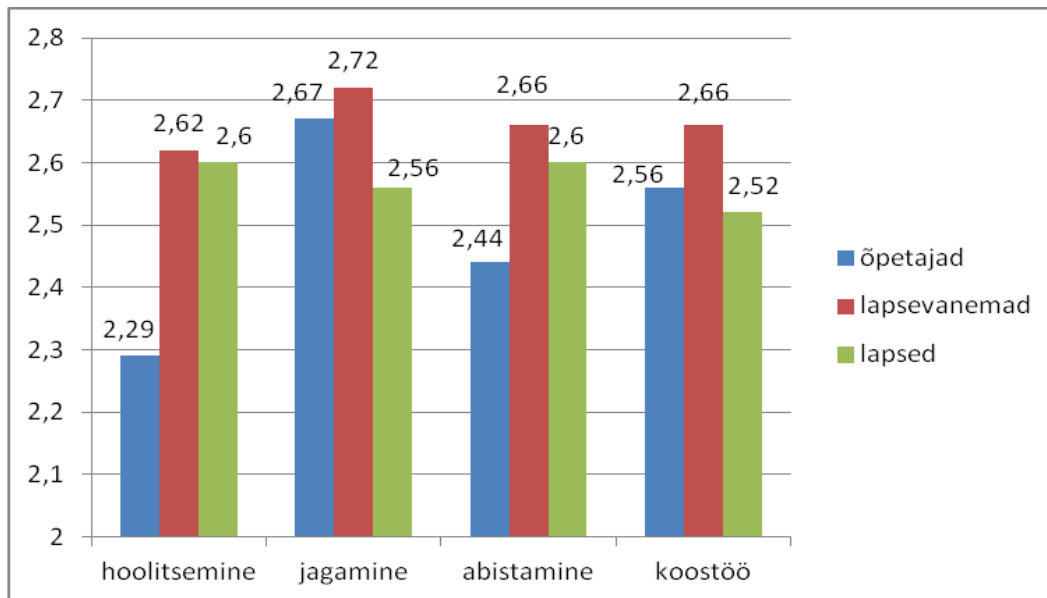
Prosotsiaalse käitumise avaldumisolukorrad, käitumise kirjeldused ja koht. Õpetajate ja lapsevanemate poolt küsitluslehele kirjutatud vastused küsimustele, kus uuriti, missugustes olukordades käitub (uuritav) laps uuritava prosotsiaalse käitumise viisil ja kus paluti kirjeldada olukorda, kui (uuritav) laps on käitunud vastaval prosotsiaalse käitumise viisil, jaotati üksikvastusteks ning kasutati kvantitatiivset kontentanalüüsi, kus üksikvastustele leiti kategooriad ja moodustati neist omakorda üldkategooriad.

Koolieelikute interjuuvastused litereeriti ja kasutati samuti kvantitatiivset kontentanalüüsi, kus leiti üksikvastuste kategooriad ja üldkategooriad (Kalmus, 1999). Kategooriate loomisel kasutati eksperthinnangut tagamaks moodustunud kategooriate, mis kirjeldavad valimi laste prosotsiaalset käitumist, prosotsiaalse käitumise avaldumissituatsioone ja avaldumise kohti, valiidsust.

Siin uuriti sihtgruppide hinnanguid (erinevused ja sarnasused) olukordadele, kus avaldub laste prosotsiaalne käitumine, hinnanguid laste prosotsiaalse käitumise kirjelduste kohta ja kohti, kus avaldub eelkooliealiste laste prosotsiaalne käitumine. Võrdlusgruppide hinnangute protsentide vahelise statistiliselt oluliste erinevuste leidmiseks kasutati χ^2 -testi.

Tulemused

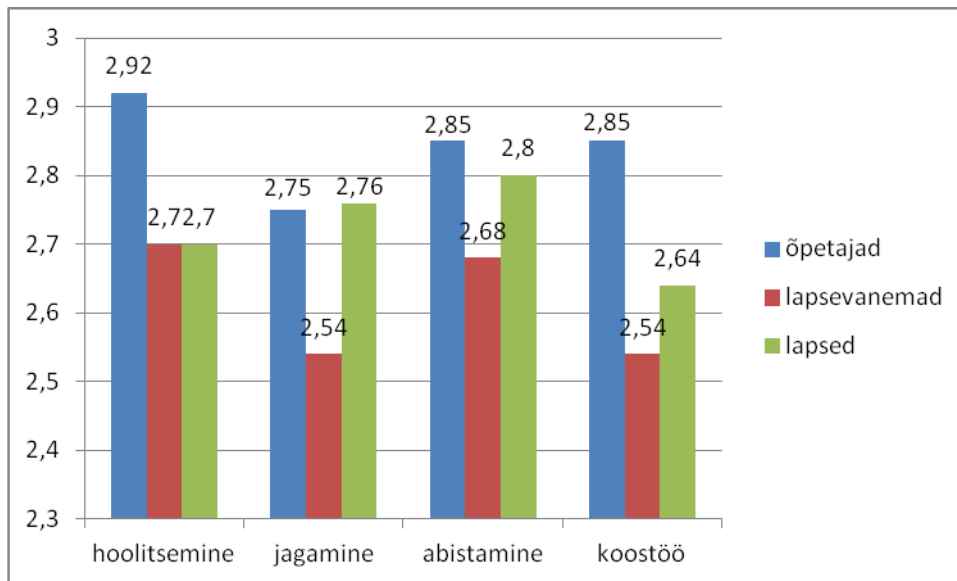
Prosotsiaalse käitumise liikide keskmised sagedused sihtgruppide hinnangul

Joonis 1. Prosotsiaalsete käitumislükide keskmine sagedus õpetajate, lapsevanemate ja laste hinnangul

- (1) kõige sagedasemaks hindasid laste kõigi prosotsiaalsete käitumislükide sagedust nende vanemad;
- (2) õpetajad seevastu hindasid kõigi uuritavate käitumislükide sagedust lastel vanematest madalamalt;
- (3) õpetajast kõrgema enesekohase hinnangu andsid lapsed hoolditsemise ja abistamise puhul;
- (4) kõige lähedasemad hinnangud on lastel ja lapsevanematel, kui tegemist on hoolditsemisega;
- (5) võrreldes laste enesekohaseid hinnanguid õpetajate omadega on hinnangud sarnased kaasamise ja koostöö puhul.

Prosotsiaalse käitumise liikide õppimise tähtsuse keskmised hinnangud sihtgruppide lõikes

Joonis 2. Prosotsiaalsete käitumisliikide keskmine tähtsus kasvatuses õpetajate, lapsevanemate ja laste hinnangul.

- (1) kõigi prosotsiaalsete käitumisliikide õppimise tähtsust kasvatuses hindasid kõige kõrgemaks õpetajad, välja arvatud jagamine;
- (2) vanemad hindasid kõigi prosotsiaalse käitumise liikide õppimise tähtsust kasvatuses suhteliselt madalamalt, välja arvatud hoolditsemine;
- (3) hinnangud õppimise tähtsusele langesid kokku lastel ja lapsevanematel hoolditsemise puhul;
- (4) õpetajate ja laste hinnangud selle käitumise liigi õppimisele sarnanesid omavahel jagamise puhul.

Prosotsiaalse käitumise liikide esinemissageduste võrdlus uuritavate sihtgruppide lõikes

Järgmise etapina arvatati välja statistiliselt olulised erinevused kõigi prosotsiaalsete käitumisliikide lõikes sihtgruppide keskmisi hinnanguid omavahel võrreldes. Mõõdetuna *Student*'i *t*-kriteeriumiga nähtus, kas sihtgruppide keskmiste hinnagute vahel on olulisi erinevusi või mitte. Sihtgrupid, kelle keskmisi hinnanguid omavahel võrreldi, olid järgmised: õpetajad ja lapsevanemad, õpetajad ja lapsed, lapsevanemad ja lapsed.

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Tabel 1. Prosotsiaalse käitumise liikide keskmine sagedus õpetajate ja lapsevanemte hinnangul ning t - ja p väärtused

Käitumisliigid	Õpetajad (keskmine)	Lapsevanemad (keskmine)	t -väärtus	p väärtus
Hoolitsemine	2,29	2,62	10,79	0,01
Jagamine	2,67	2,72	1,70	0,54
Abistamine	2,44	2,66	8,22	0,02
Kaasamine ja koostöö	2,56	2,66	4,62	0,22

- (1) olulised erinevused ilmnedid siin õpetajate ja lapsevanemate hinnangute vahel hoolimist ($t=10,79$; $p<0,01$) ja abistamist ($t=8,22$; $p<0,02$) väljendavate käitumisviiside puhul, kusjuures lapsevanemate hinnangud olid mõlema käitumisliigi puhul kõrgemad;
- (2) õpetajate ja lapsevanemate hinnangud langesid küllaltki kokku jagamise ja kaasamise ning koostöö sageduste kohta.

Tabel 2. Prosotsiaalse käitumise liikide keskmine sagedus õpetajate ja laste hinnangul ning t - ja p väärtused

Käitumisliigid	Õpetajad (keskmine)	Lapsed (keskmine)	t väärtus	p väärtus
Hoolitsemine	2,29	2,60	9,17	0,01
Jagamine	2,67	2,56	1,10	0,21
Abistamine	2,44	2,60	1,92	0,09
Kaasamine ja koostöö	2,56	2,52	1,72	0,69

- (1) lapsed hindasid enda hoolitseva käitumise sagedust õpetajatest oluliselt kõrgemaks ($t=9,17$; $p<0,01$);
- (2) teiste uuritavate käitumisliikide lõikes (jagamine, aitamine ja kaasamine ning koostöö) langesid õpetajate ja laste keskmised hinnangud küllaltki kokku.

Tabel 3. Prosotsiaalse käitumise liikide keskmine sagedus lapsevanemate ja laste hinnangul ning t - ja p väärtused

Käitumisliigid	Lapsevanemad (keskmine)	Lapsed (keskmine)	t väärtus	p väärtus
Hoolitsemine	2,62	2,60	0,03	0,73
Jagamine	2,72	2,56	0,36	0,10
Abistamine	2,66	2,60	0,13	0,54
Kaasamine ja koostöö	2,66	2,52	0,27	0,17

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

laste enesekohased ja nende vanemate hinnangud ei erinenud oluliselt ühegi uuritava käitumisliigi raames.

Prosotsiaalse käitumise liikide õppimise tähtsuse võrdlus uuritavate sihtgruppide lõikes

Tabel 4. Prosotsiaalse käitumise liikide tähtsus kasvatuses õpetajate ja lapsevanemate hinnangul ning t - ja p väärtused

Käitumisliigid	Õpetajad (keskmine)	Lapsevanemad (keskmine)	t väärtus	p väärtus
Hoolitsemine	2,92	2,70	17,67	0,01
Jagamine	2,75	2,54	11,50	0,01
Abistamine	2,85	2,68	13,10	0,03
Kaasamine ja koostöö	2,85	2,54	22,00	0,01

õpetajad hindasid vanematest oluliselt kõrgemaks kõikide uuritavate käitumisliikide õpetamise tähtsust (vt tabel 4).

Tabel 5. Prosotsiaalsete käitumisliikide tähtsus kasvatuses õpetajate ja laste hinnangul ning t - ja p väärtused

Käitumisliigid	Õpetajad (keskmine)	Lapsed (keskmine)	t väärtus	p väärtus
Hoolitsemine	2,92	2,70	17,67	0,01
Jagamine	2,75	2,76	0,56	0,95
Abistamine	2,85	2,80	3,85	0,47
Kaasamine ja koostöö	2,85	2,64	13,30	0,02

(1) selgus, et õpetajad hindasid lastest oluliselt kõrgemaks hoolitsemise ($t=17,67$; $p<0,01$) ja kaasamise ning koostöö ($t=13,30$; $p<0,02$) õppimise tähtsust kasvatuses;

(2) samas hindasid nii õpetajad kui lapsed jagamise ja abistamise õppimise tähtsust küllalt sarnaselt.

Tabel 6. Prosotsiaalsete käitumisliikide tähtsus kasvatuses lapsevanemate ja laste hinnangul ning t - ja p väärtused

Käitumisliigid	Lapsevanemad (keskmine)	Lapsed (keskmine)	t väärtus	p väärtus
Hoolitsemine	2,70	2,70	0,00	1,00
Jagamine	2,54	2,76	2,47	0,03
Abistamine	2,68	2,80	0,32	0,17
Kaasamine ja koostöö	2,54	2,64	0,18	0,35

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

- (1) lapsed hindasid lapsevanematest oluliselt tähtsamaks jagamise õppimist ($t=2,47$; $p<0,03$);
- (2) teiste uuritavate käitumisliikide (hoolitsemine, abistamine ja kaasamine ning koostöö) õppimise tähtsusele antud hinnangutes olulisisi erinevusi ei ilmnenu.

Kokkuvõttes oli eelkooliealiste laste keskmine hinnang hoolitsemist väljendavate käitumisviiside esinemissageduse puhul oma käitumisele oluliselt kõrgem võrreldes õpetajatega. Oluliselt kõrgemaks õpetajate keskmistest hinnangutest hindasid lapsevanemad oma lapse hoolitsemist ja abistamist väljendavate käitumisviiside esinemissagedust.

Vanemate keskmine hinnang jagamise õpetamise tähtsusele oli oluliselt madalam kui õpetajatel. Hoolitsemise ja kaasamise ning koostöö õppimise tähtsust hindasid õpetajad keskmiselt tunduvalt kõrgemaks kui lapsed. Lapsevanemate keskmised hinnangud osutusid kõikide uuritavate käitumisliikide õpetamise tähtsuse puhul oluliselt madalamateks õpetajate omadest.

Prosotsiaalse käitumise kirjeldused sihtgruppide hinnangute võrdlustes

Saadud seitse üldkategoriat olid järgmised: tegevus erinevates olukordades (edaspidi: tegevused); empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine (edaspidi: empaatia, altruism); hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine (edaspidi: hoolitsemine); jagamine; abistamine; kaasamine ja koostöö; väline sund või egoistlik motiiv.

Seejärel töödeldi andmeid kvantitatiivselt ja leiti kategooriate ning üldkategooriate esinemissagedus. Sihtgruppide vaheliste hinnangute erinevuste olulisuse määramiseks laste prosotsiaalses käitumises võrreldi omavahel uuritavate gruppide poolt antud üksikvastuste arve üldkategooriates uuritavate käitumislükide lõikes (hoolitsemine, jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö).

Hoolitsemise avaldumissituatsioonid. Kõik uuritavate grupid kirjeldasid hoolitsemist situatsioonis eelkõige kui tegevust erinevates olukordades, empaatiat/sümpaatiat/altruismi või kui abistamist.

Tabel 7. Hoolitsemine situatsioonis sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategooriad (avaldumissituatsioon)	Hoolitsemine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	25,29	44,44	21,18
Empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine	18,39	25,00	23,53
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	29,89	4,17	2,35
Jagamine	0,00	0,00	0,00
Abistamine	26,44	22,22	44,71
Kaasamine ja koostöö	0,00	0,00	1,18
Väline sund või egoistlik motiiv	0,00	4,17	7,06

Olulised erinevused hinnangutes ilmnesisid:

- (1) lapsevanemad tõid oluliselt sagedamini välja tegevust erinevates olukordades võrreldes lastega ($\chi^2=5,62$, $p<0,05$);
- (2) lapsed nimetasid sagedamini hoolitsemist/hoolitsemise modelleerimist kui vanemad ja õpetajad (vastavalt oluline erinevus: $\chi^2=15,79$, $p<0,05$; $\chi^2=21,94$, $p<0,05$);
- (3) õpetajad nimetasid sagedamini abistamist kui lapsed ja lapsevanemad (oluline erinevus vastavalt $\chi^2=5,50$, $p<0,05$; $\chi^2=5,50$, $p<0,05$);

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

(4) vanemad ja õpetajad tõid välja välise sunni/egoistliku motiivi ja lapsed mitte, siinkohal ilmnes oluline erinevus võrreldes lapsevanemate ja õpetajate antud üksikvastuste arve (õpetajad rohkem) omavahel võrreldes ($\chi^2=4,44$, $p<0,05$).

Hoolitsemise kui käitumise kirjeldamine. Ka siin kõik uuritavad grupid kirjeldasid hoolitsemist käitumise kirjeldusena eelkõige kui empaatiat/sümpaatiat/altruismi või kui abistamist.

Tabel 8. Hoolitsemise kirjeldused sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategoriad (käitumise kirjeldused)	Hoolitsemine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	5,80	18,09	10,34
Empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine	43,48	22,34	35,17
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	10,14	19,15	4,83
Jagamine	5,80	2,13	0,69
Abistamine	30,43	37,23	46,21
Kaasamine ja koostöö	2,90	1,06	0,69
Väline sund või egoistlik motiiv	1,45	0,00	2,07

Olulised erinevused ilmnesid uuritavate hinnangul:

(1) lapsevanemad tõid oluliselt sagedamini välja tegevuse erinevates olukordades võrreldes lastega ($\chi^2=4,31$, $p<0,05$);

(2) empaatiat/sümpaatiat/altruismi nimetasid lapsevanemad vähemsagedamini kui lapsed ja õpetajad (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=7,32$, $p<0,05$; $\chi^2=3,87$, $p<0,05$);

(3) vanemad nimetasid oluliselt sagedamini hoolitsemist/hoolitsuse modelleerimist kui õpetajad ($\chi^2=11,01$; $p<0,05$).

Jagamise avaldumissituatsioonid. Lapsevanemad ja õpetajad kirjeldasid jagamist situatsioonis enamasti tegevusena eri olukordades või nimetasid oma vastustes jagamist (nt asjade, maiustuste jagamine); lapsed nimetasid samuti kõige sagedamini jagamist, kuid kirjeldasid uuritavat käitumisliski situatsioonis suures osas empaatia/sümpaatia/altruismina.

Tabel 9. Jagamine situatsioonis sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategoriad (avaldumissituatsioonid)	Jagamine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	5,26	31,34	40,16
Empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine	25,00	7,46	4,10
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	0,00	1,49	0,00
Jagamine	61,84	44,78	42,62
Abistamine	0,00	0,00	0,82
Kaasamine ja koostöö	0,00	0,00	0,00
Väline sund või egoistlik motiiv	7,89	14,93	12,30

Olulised erinevused esinesid hinnangutes:

- (1) lapsed tõid vähemsagedamini välja tegevust eri olukordades kui lapsevanemad ja õpetajad (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=15,03$, $p<0,05$; $\chi^2=27,35$, $p<0,05$);
- (2) lapsed tõid sagedamini välja empaatia/sümpaatiat/altruismi kui lapsevanemad ja õpetajad (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=6,64$, $p<0,05$; $\chi^2=17,30$, $p<0,05$);
- (3) lapsed nimetasid oluliselt sagedamini oma vastustes jagamist kui õpetajad ($\chi^2=6,17$, $p<0,05$);
- (4) vanemate ja õpetajate üksikvastuste arve võrreldes ei ilmnunud olulisi erinevusi ühegi üldkategoria lõikes.

Jagamise kirjeldamine käitumisena. Kõik uuritavad grupid nimetasid jagamise kirjeldamisel eelkõige jagamise mõistet.

Tabel 10. Jagamise kirjeldused sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategoriad (käitumise kirjeldused)	Jagamine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	7,84	18,06	13,79
Empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine	0,00	9,72	0,69
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	0,00	0,00	0,69
Jagamine	90,20	69,44	71,03
Abistamine	1,96	1,39	4,14
Kaasamine ja koostöö	0,00	0,00	1,38
Väline sund või egoistlik motiiv	0,00	1,39	8,28

Olulised erinevused ilmnescid hinnangutes:

- (1) lapsed nimetasid oluliselt enam kordi kui lapsevanemad jagamist ($\chi^2=6,34$, $p<0,05$);
- (2) vanemad ja õpetajad mainisid empaatia/sümpaatia/altruismi jagamise kirjeldamisel ja lapsed mitte, oluline erinevus ilmnesc vanemate ja õpetajate üksikvastuste (vanemad sagedamini) arve võrreldes ($\chi^2=8,66$, $p<0,05$);
- (3) laste ja õpetajate üksikvastuste arvude võrdlustes ei ilmnescid olulisi erinevusi ühegi üldkategoria lõikes.

Abistamise avaldumissituatsioonid. Kõik uuritavad grupid kirjeldasid abistamist situatsioonis eelkõige sellesama mõiste tähenduses või tegevusena erinevates olukordades.

Tabel 11. Abistamine situatsioonis sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategoriad (avaldumissituatsioonid)	Abistamine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	34,17	45,45	23,58
Empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine	6,67	1,82	1,89
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	0,00	0,00	0,00
Jagamine	0,00	0,00	0,00
Abistamine	54,17	47,27	62,26
Kaasamine ja koostöö	0,00	0,00	0,00
Väline sund või egoistlik motiiv	5,00	5,45	12,26

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Olulised erinevused hinnangutes tulid välja:

- (1) vanemad nimetasid abistamist situatsioonis tegevusena erinevates olukordades oluliselt sagedamini kui õpetajad ($\chi^2=7,10$, $p<0,05$);
- (2) ühegi võrdlusgrupi üksikvastuste võrdlustes ei ilmnenud olulist erinevust ühegi üldkategoria lõikes.

Abistamise kui käitumise kirjeldamine. Kõik uuritavad grupid kirjeldasid abistamist eelkõige tegevusena erinevates olukordades või abistamise mõistes.

Tabel 12. Abistamise kirjeldamine sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategoriad (käitumise kirjeldused)	Abistamine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	33,33	39,68	30,16
Empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine	3,17	1,59	4,76
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	0,00	0,00	0,00
Jagamine	1,59	0,00	0,00
Abistamine	61,90	50,79	59,52
Kaasamine ja koostöö	0,00	0,00	0,00
Väline sund või egoistlik motiiv	0,00	7,94	5,56

(1) mitte üheski võrdlusgrupis ei tulnud abistamise kirjeldamisel välja olulisi erinevusi ühegi üldkategoria lõikes.

Kaasamise ja koostöö avaldumissituatsioonid. Lapsed kirjeldasid kaasamist ja koostööd situatsioonis eelkõige sellesama mõiste abil, ka mainiti sagedasti sundimist/egoistlikku motiivi või empaatiat/sümpaatiat/altruismi; õpetajate ja vanemate üksikvastused anti enamasti tegevusena igasugustes olukordades või nimetati vastates kaasamist ja koostööd.

Tabel 13. Kaasamine ja koostöö situatsioonis sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategoriad (avaldumissituatsioonid)	Kaasamine ja koostöö		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	14,93	58,49	61,90
Empaatia, sümpaatia ja altruism, annetamine	23,88	7,54	1,90
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	0,00	0,00	0,00
Jagamine	5,97	0,00	2,86
Abistamine	0,00	0,00	0,00
Kaasamine ja koostöö	28,36	28,30	28,57
Väline sund või egoistlik motiiv	26,87	5,66	4,76

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Olulised erinevused ilmnesisid hinnangutes:

(1) lapsed mainisid oluliselt vähem kui õpetajad ja lapsevanemad tegevusi eri olukordades (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=34,82$, $p<0,05$; $\chi^2=23,07$, $p<0,05$);

(2) lapsed nimetasid empaatiat/sümpaatiat/altruismi sagedamini kui õpetajad ja lapsevanemad (vastavalt olulised erinevused $\chi^2=18,80$, $p<0,05$; $\chi^2=4,57$, $p<0,05$);

(3) lapsed mainisid rohkem kordi sundimist/egoistlikku motiivi kui lapsevanemad ja õpetajad (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=7,81$, $p<0,05$; $\chi^2=15,40$, $p<0,05$);

(4) vanemate ja õpetajate üksikvastuste arve omavahel võrreldes ei ilmnenu olulist erinevust ühegi üldkategorია lõikes.

Kaasamise ja koostöö kirjeldamine käitumisena. Uuritavad grupid kirjeldasid kõik kaasamist ja koostööd eelkõige tegevusena erinevates olukordades või nimetasid vastates kaasamist ja koostööd.

Tabel 14. Kaasamise ja koostöö kirjeldamine sihtgruppide hinnangul (%)

Üldkategoriad (käitumise kirjeldused)	Kaasamine ja koostöö		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Tegevus erinevates olukordades	20,34	47,06	34,58
Empaatiat, sümpaatiat ja altruismi, annetamine	6,78	10,29	5,61
Hoolitsemine, hoolitsuse modelleerimine ja asjade eest hoolitsemine	0,00	0,00	0,00
Jagamine	0,00	1,47	5,61
Abistamine	3,39	7,35	0,93
Kaasamine ja koostöö	66,10	29,41	46,73
Väline sund või egoistlik motiiv	3,39	4,41	6,54

Olulised erinevused tulid hinnangutes välja:

(1) lapsed nimetasid oluliselt vähemsagedamini tegevusi erinevates olukordades kui lapsevanemad ($\chi^2=8,82$, $p<0,05$);

(2) lapsed nimetasid vähem kui lapsevanemad ja lasteaiaõpetajad kaasamist ja koostööd (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=15,65$, $p<0,05$; $\chi^2=4,99$, $p<0,05$), sealjuures oli oluline erinevus üksikvastuste arvude võrdluses ka lapsevanemate ja õpetajate (õpetajad sagedamini) võrdlusgrupis ($\chi^2=4,50$, $p<0,05$).

Prosotsiaalse käitumise avaldumiskoht sihtgruppide hinnangute võrdluses

Antud vastustele leiti üldkategoriad: lasteaias, kodus, külas/maal, õues/väljas, trennis/ujulas, poes/kohvikus/mängutoas/ mänguväljakul/avalikus kohas, liikluses/autos.

Seejärel töödeldi andmeid kvantitatiivselt ja leiti kategooriate ning üldkategooriate esinemissagedus. Sihtgruppide vaheliste hinnangute erinevuste olulisuse määramiseks selles küsimuses võrreldi uuritavate gruppide poolt antud üksikvastuste arve üldkategooriates uuritavate käitumislükide lõikes (hoolitsemine, jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö).

Tabel 15. Hoolitsemise avaldumiskohad sihtgruppide hinnangul (%)

Avaldumiskohad	Hoolitsemine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Kodus	52,00	52,54	0,00
Lasteaias	24,00	11,86	75,32
Külas/maal	22,00	11,86	0,00
Õues/väljas	0,00	8,47	24,68
Poes/kohvikus/mängutoas/mänguväljakul/avalikus kohas	2,00	8,47	0,00
Liikluses/autos	0,00	6,78	0,00

Oluliselt erinesid järgmised hinnangud:

(1) õpetajad nimetasid lastest ja lapsevanematest enam kordi lasteaeda hoolitsemise avaldumiskohana (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=30,24$, $p<0,05$; $\chi^2=51,40$, $p<0,05$);

(2) õpetajad nimetasid sagedamini kui vanemad hoolitsemise avaldumiskohana õues/väljas ($\chi^2=4,97$, $p<0,05$).

Tabel 16. Jagamise avaldumiskohad sihtgruppide hinnangul (%)

Avaldumiskohad	Jagamine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Kodus	39,62	38,10	0,00
Lasteaias	47,17	31,75	80,00
Külas/maal	9,43	12,70	0,00
Õues/väljas	3,77	15,87	20,00
Poes/kohvikus/mängutoas/mänguväljakul/avalikus kohas	0,00	1,58	0,00

Olulised erinevused ilmnesisid:

(1) lapsed ja vanemad nimetasid õpetajatest harvem lasteaeda jagamise avaldumise kohana (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=13,57$, $p<0,05$; $\chi^2=21,90$, $p<0,05$);

(2) vanemad nimetasid sagedamini jagamise kohana õues/väljas kui lapsed ($\chi^2=4,45$, $p<0,05$);

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

(3) lapsed nimetasid harvem võrreldes õpetajatega jagamise avaldumiskohana õues/väljas ($\chi^2=5,76$, $p<0,05$).

Tabel 17. Abistamise avaldumiskohad sihtgruppide hinnangul (%)

Avaldumiskohad	Abistamine		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Kodus	50,98	45,10	0,00
Lasteaias	29,41	19,61	83,95
Külas/maal/isa või ema juures külas	9,80	9,80	0,00
Õues/väljas	3,92	11,76	16,05
Poes/kohvikus/mängutoas/mänguväljakul/avalikus kohas	5,88	13,73	0,00

Oluliselt erinesid hinnangud:

(1) lapsed ja nende vanemad nimetasid võrreldes õpetajatega harvem lasteaeda abistamise avaldumiskohana (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=37,58$, $p<0,05$; $\chi^2=50,97$, $p<0,05$).

Tabel 18. Kaasamise ja koostöö avaldumiskohad sihtgruppide hinnangul (%)

Avaldumiskohad	Kaasamine ja koostöö		
	Lapsed	Vanemad	Õpetajad
Kodus	39,58	44,83	0,00
Lasteaias	35,42	34,48	75,00
Külas/maal	16,67	6,90	0,00
Õues/väljas	6,25	6,90	23,75
Poes/kohvikus/mängutoas/mänguväljakul/avalikus kohas	2,08	3,45	1,25
Trennis/ujulas	0,00	3,45	0,00

Olulised erinevused esinesid hinnangute vahel:

(1) õpetajad nimetasid sagedamini kui lapsed ja lapsevanemad kaasamise ja koostöö tegemise kohana lasteaeda (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=18,00$, $p<0,05$; $\chi^2=21,02$, $p<0,05$);

(2) õues/väljas nimetati sagedamini kaasamise ja koostöö avaldumiskohana õpetajate poolt võrreldes laste ja nende vanematega (olulised erinevused vastavalt $\chi^2=5,28$, $p<0,05$; $\chi^2=5,72$, $p<0,05$).

Arutelu

Prosotsiaalne käitumine on osa sotsiaalsetest oskustest ja sotsiaalseid oskusi on võimalik õpetada. Eestis tehtud sotsiaalsete oskuste treeningu tulemused (Ruul, 2010) kinnitavad, et sotsiaalsete oskuste treening võimaldab arendada laste prosotsiaalset käitumist selle sagedust tões. Prosotsiaalne käitumine kätkeb endas teiste abistamist, hoolimist, jagamist, kaasamist ja koostööd (Warden ja Christie, 1999). Selline käitumine soodustab teiste isikute poolset positiivset suhtumist aidates seeläbi luua ning säilitada normaalseid suhteid ja pikemas perspektiivis ennetada ka vaimse tervise häireid (Penthin, 2003). Eestis ja mujal maailmas tehtud uuringud näitavad, et prosotsiaalse käitumise liike, eriti kaasamist ja koostööd nõudvad mängud aitavad ennetada ja vähendada kiusamist laste seas (Kõiv, 2006; Street, Hoppe et al, 2004). Sotsiaalsete oskuste treening lasteaialaste seas, sh prosotsiaalse käitumise õpetamine aitab vähendada antisotsiaalset käitumist (Ruul, 2010).

Käesoleva töö eesmärgiks oli välja selgitada laste, nende vanemate ja lasteaiaõpetajate hinnangud laste prosotsiaalsele käitumisele. 5-7aastaste koolieelikute prosotsiaalset käitumist uuriti tuginedes Wardeni ja Christie (1999) prosotsiaalse käitumise liigitusele (4 liiki): jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö, hoolitsemine. Selleks koostati õpetajatele ja lapsevanematele küsimustik, lapsi intervjueriti: paluti hinnata uuritavate käitumisliikide õpetamise tähtsust, nende esinemissagedust lapse käitumises ja võrreldi kõikide võrdlusgruppide hinnanguid seoses lapse prosotsiaalses käitumise erinevatele liikidele (avaldumissituatsioonid ja käitumise kirjeldused).

Kõigepealt uuriti erinevusi sihtgruppide hinnangute vahel uuritavatele lastele (uuritava) prosotsiaalse käitumisliigi *õpetamise tähtsuse* kohta (hoolitsemine, jagamine, abistamine ning kaasamine ja koostöö). Selgus, et lapsevanemad kaldusid pidama kõikide uuritavate käitumisliikide (hoolitsemine, jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö) õpetamist lastele vähemtähtsamaks kui lasteaiaõpetajad. Lapsed aga pidasid jagamise õpetamist vanematest oluliselt tähtsamaks ja õpetajatest oluliselt vähemtähtsamaks hoolitsemise ning kaasamise ja koostöö õppimist.

Lapsevanemate madalamad hinnangud võrreldes õpetajate omadega võivad olla tingitud sellest, et lapsed näitavad vanemate, pereliikmete ja teiste lähedaste vastu üles rohkem

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

prosotsiaalset käitumist ja seega ei näe lapsevanemad vajadust seda veelgi enam õpetada. Samuti märkavad ja jälgivad vanemad oma laste käitumist mitmekesisemates olukordades kui õpetajad: lasteaias olles ei teki või ei ole õpetajal eriti aega märgata olukordi, kus käitutakse prosotsiaalsel viisil, kuna laste distsiplineerimise vajadusel märgatakse rohkem olukordi, kus käitutakse agressiivselt.

Teisena võrreldi lapsevanemate ja õpetajate hinnanguid laste (uuritava) prosotsiaalse käitumisliigi *sagedusele* võrreldes laste enesekohase hinnanguga ja õpetajate ning lapsevanemate hinnangute vahelisi erinevusi uuritavate käitumisliikide lõikes. Ilmnes, et nii lapsevanemad kui lapsed (sarnased hinnangud) hindavad oluliselt sagedasemaks hoolitsemise esinemist lapse prosotsiaalses käitumises võrreldes õpetajatega. Lisaks hindasid lapsevanemad oluliselt sagedamaks lastepoolse abistamise sagedust võrreldes õpetajatega. Erinevused hoolitsemise sageduse hindamisel võrdlusgrupis lapsed-õpetajad ja õpetajad-lapsevanemad võivad tuleneda sellest, et lapsed hindasid pere ringis ja lähedastele suunatud käitumist. Siit võib tuleneda ka kokkulangevus prosotsiaalse käitumise õpetamisega (vt eelmine lõik), kus pidades oma käitumist enese hinnangutes ja tagasisidena pereliikmete käest piisavalt prosotsiaalseks ei ole laste arvates selle õppimine eriti tähtis.

Seejärel võrreldi prosotsiaalse käitumise erinevate liikide kirjeldusi sihtgruppide hinnangul. Võrdlustes ilmnes, et kõigi prosotsiaalse käitumise liikide kirjeldamisel situatsioonis ja samuti kõiki uuritavaid käitumisliike käitumisena kirjeldades tõid kõik sihtgrupid välja tegevusi erinevates olukordades ja nimetasid käitumisliike situatsioonis kirjeldades sellesama käitumisliigi mõistet, va. hoolitsemise puhul, kus nii situatsioonide kui käitumise kirjeldustes mainiti eelkõige erinevaid abistamissituatsioone ja -vorme ning toodi hoolitsemise kui käitumise kirjeldustes välja empaatia ja sümpaatia. Abistavate ja lohutavate käitumisviiside repertuaar on koolieeliku-ealistel mitmekesisestunud ja keerukamaks muutunud (Baillargeon, Morrisset et al, 2011, viidatud RadkeYarrow ja Zahn-Waxler, 1984). Ka antud uurimustöö lapsed hindasid prosotsiaalseks käitumiseks lisaks lohutamisele, embamisele, rahustamisele, kolmandatelt isikutelt abi otsimisele, tema või ta asjade kaitsmisele või andmisele näiteks agressori karistamist. Uuritavate laste seas oli prosotsiaalne käitumine suunatud valitud isikutele nagu lähedased, nõrgemad, väiksemad, aremad. (Baillargeon, Morrisset, 2011, viidatud Murphy, 1937; Teiverlaur, 2010, viidatud Berk, 2006)

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Detailsemalt vaadates *hoolitsust situatsioonis* tõid lapsevanemad võrreldes lastega kirjeldades sagedamini välja tegevust erinevates olukordades, lapsed nimetasid aga teistest sihtgruppidest sagedamini oma vastustes hoolitsemist ja hoolitsemise modelleerimist, õpetajad omakorda mainisid oma vastustes nii lastest kui nende vanematest oluliselt sagedamini abistamist. Veel ei toonud lapsed siin välja välist sündi/egoistlikku motiivi vastupidiselt lapsevanematele ja õpetajatele, kusjuures õpetajad nimetasid seda lapsevanematest oluliselt sagedamini. Egoistlikel motiividel, mis siinkohal välja toodud, kätkeb prosotsiaalset käitumist enda distressi leevendamiseks (Hastings et al, 2006; Teiverlaur, 2010, viidatud Myers, 1998) kaaslase kannatuste nägemisest või neist teadmisest. Isiklikes huvides toimub prosotsiaalne käitumine ka siis, kui soovitakse sotsiaalset heakskiitu või vältida karistust (Teiverlaur, 2010, viidatud Myers, 1998). Lisaks on prosotsiaalse käitumise läbi võimalik saavutada domineerivust (Choi et al, 2011, viidatud Hawley, 1999) ja see võib olla seotud süütundega, kui on eiratud enese püstitatud standardeid (Hay, 1994, viidatud Kagan, 1989).

Hoolitsemise kui prosotsiaalse käitumise kirjeldamisel tõid lapsevanemad sagedamini välja tegevuse erinevates olukordades võrreldes lastega; õpetajatega võrreldes nimetasid lapsevanemad oluliselt sagedamini hoolitsemist/hoolitsuse modelleerimist, aga oluliselt harvemini võrreldes nii laste kui õpetajatega kirjeldati hoolitsemist empaatia/sümpaatia/altruismina. Wardeni ja Christie korraldatud uurimuse (1999) tulemuste kohaselt hooliva käitumise kategoriseerimiseks tavakooli 9-13aastaste laste seas keskendusid laste seletused vastuvõtja emotsionaalsele heaolule.

Jagamist situatsioonis kirjeldades mainisid lapsed teistest sihtgruppides oluliselt harvem tegevust eri olukordades, kuid tõid nii lapsevanematest kui õpetajatest sagedamini välja empaatiat/sümpaatiat/altruismi ja nimetasid oma vastustes neist oluliselt sagedamini jagamist.

Jagamist käitumisena kirjeldades nimetasid lapsed oma vanematest sedasama mõistet oma vastustes oluliselt enam kordi. Üldse ei maininud lapsed aga vastupidiselt teistele sihtgruppidele käitumise kirjeldustes empaatiat/sümpaatiat/altruismi, kusjuures vanemate üksikvastustes oma lapse jagavat käitumist kirjeldades leidis seda õpetajatest oluliselt sagedamini.

Abistamissituatsioonide kirjeldustes ilmnis oluline erinevus vaid ühe üldkategoria lõikes: vanemad nimetasid tegevusi erinevates olukordades oluliselt sagedamini kui õpetajad.

Abistamise kui käitumise kirjeldustes ei tulnud välja ühtki olulist erinevust üheski võrdlusgrupis.

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Kaasamise ja koostöö avaldumist situatsioonis kirjeldades mainisid lapsed vanematest ja õpetajatest oluliselt vähem tegevusi eri olukordades, küll aga mainisid nad oluliselt sagedamini teistest sihtrühmadest empaatiat/sümpaatiat/altruismi ja välist sündi/egoistlikku motiivi.

Oma vastustes *kaasamist ja koostööd kui käitumist* kirjeldades nimetasid lapsed oma vanematest oluliselt harvem tegevusi erinevates olukordades; lapsed nimetasid ka oluliselt vähem oma vastustes võrreldes lapsevanemate ja lasteaiaõpetajatega kaasamise ja koostöö mõistet, sealjuures õpetajad nimetasid oma vastustest kaasamist ja koostööd oluliselt sagedamini kui laste vanemad.

Nii *hoolitsemise, jagamise, abistamise kui kaasamise ja koostöö avaldumiskohana* nimetasid lasteaiaõpetajad võrreldes laste ja nende vanematega oluliselt sagedamini lasteaeda: nad saavad laste prosotsiaalset käitumist hinnata enamasti selles keskkonnas.

Lisaks nimetasid õpetajad vanematest oluliselt sagedamini *hoolitsemise avaldumiskohana* õues/väljas. *Kaasamise ja koostöö avaldumiskohana* mainisid õpetajad õues/väljas oluliselt sagedamini kui teised sihtgrupid (lapsed ja nende vanemad). *Jagamise avaldumiskohana* nimetasid nii õpetajad kui lapsevanemad võrreldes laste hinnangutega oluliselt sagedamini veel õues/väljas. *Abistamise avaldumiskohta* nimetades teisi olulisi erinevusi ei ilmnenu.

Piiranguks üldistuste tegemisel võib pidada asjaolu, et uuriti vaid kahe lasteaia lapsi ühes Eesti maakonnas ja seega ei pruugi peegeldada antud valim hinnanguid kogu riigi kohta ja piirdub antud piirkonna sotsiokultuurilise keskkonnaga. Antud töö üheks miinuseks võib pidada ka ajastust, millal õpetajatelt andmeid küsiti. Tegemist oli enamasti detsembrikuuga ja õpetajatel võis olla palju tegemist jõulupidude korraldamisega..

Uurimustöö suurimaks plussiks pean kogutud mitmekesiseid andmeid erinevate uuritavate gruppide hinnangul laste prosotsiaalsele käitumisele ning kvalitatiivset ja kvantitatiivset andmeanalüüsi eksperdi kaasabil. Teema on aktuaalne, sest tegemist on antisotsiaalse käitumise vastandkäitumisega ja prosotsiaalse käitumise õpetamine lastele (Ruul, 2006) aitab väidetavalt kaasa prosotsiaalse käitumise sagenemisele. Uurimustöö praegusel kujul varustab algse informatsiooniga erinevuste ja sarnasuste kohta laste prosotsiaalses käitumises laste enesekohaste ja lastega tihedalt kokkupuutuvate täiskasvanute hinnangute võrdlustes.

Kokkuvõte uurimustööst eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalse käitumise kohta

Uurimistöö eesmärgiks oli uurida laste, nende õpetajate ja vanemate hinnanguid eelkooliealiste laste prosotsiaalse käitumise kohta. Uuritavateks prosotsiaalse käitumise liikideks olid toetudes Warden'i and Christie' (1999) liigitusele hoolitsemine, jagamine, abistamine ja kaasamine ja koostöö vastavalt.

Valimi moodustas 50 5-7aastast koolieelikut Kuressaare erinevatest lasteaedadest, 50 lapsevanemat ja 11 lasteaiaõpetajat (sh õpetajaabid). Laste vanemad ja õpetajad täitsid ankeedid ja lapsed intervjueriti erinevate prosotsiaalse käitumise liikide (1) õpetamise tähtsuse ja (2) esinemissageduse ning (3) kirjelduste ja (4) avaldumiskohta kohta. Käitumiste kirjelduste uurimiseks paluti kirjeldada situatsiooni, kus avaldub uuritav käitumislük ja paluti kirjeldada üht uuritavat käitumisakti. Kvantitatiivse kontentanalüüsi tulemusel moodustusid kirjeldusi uurivate küsimuste üksikvastustest järgmised üldkategoriad: tegevused erinevates olukordades, empaatia/sümpaatia/ altruism/annetamine, hoolitsemine, jagamine, abistamine, kaasamine ja koostöö, väline sund/egoistlik motiiv. Avaldumiskohta uuriva küsimusele antud vastustest moodustusid järgmised üldkategoriad: lasteaia, kodus, külas/maal, õues/väljas, trennis/ujulas, liikluses/autos, poes/kohvikus/mängutoas/mänguväljakul/avalikus kohas. Uuritavate käitumislükide õpetamise tähtsust, sagedust ja üldkategoriate esinemissagedusi käitumislükide lõikes sihtgruppide hinnangul võrreldi kolmes võrdlusgrupis: lapsed-lapsevanemad, lapsed-õpetajad, lapsevanemad-õpetajad.

Kõige tähtsamaks kasvatuses prosotsiaalse käitumise kõikide uuritavate liikide õpetamist hindasid õpetajad ja kõige madalamaks lapsevanemad. Lapsed pidasid vanematest oluliselt tähtsamaks jagamise õppimist, aga õpetajatest oluliselt vähemtähtsamaks hoolitsemise ja kaasamise ning koostöö õppimist.

Õpetajate hinnangul hoolitsevad lapsed teiste eest oluliselt harvem, kui arvavad seda lapsed. Lapsevanemate hinnangul lapsed hoolitsevad teiste eest ja abistavad teisi oluliselt tihedamini, kui arvavad seda õpetajad.

Hoolitsemist situatsioonis kirjeldades tulid välja olulisimad erinevused enamuses üldkategoriates: tegevused erinevates olukordades (vanemad rohkem kui lapsed), hoolitsemine/hoolitsuse modelleerimine/asjade eest hoolitsemine (lapsed nimetasid seda sagedamini kui õpetajad ja lapsevanemad), abistamine (õpetajad enam kordi kui lapsed ja vanemad), väline sund/egoistlik motiiv (lapsed ei nimetanud ja õpetajad nimetasid sagedamini kui lapsevanemad). Käitumise kirjeldustes esinesid olulisemad erinevused üldkategoriates:

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

tegevused (lapsevanemad sagedamini kui lapsed), hoolitsemine (vanemad nimetasid õpetajatest sagedamini), empaatia/altruism (vanemad harvem kui lapsed ja õpetajad).

Kirjeldades jagamist situatsioonis olid olulised erinevused: tegevuse (õpetajad ja vanemad sagedamini kui lapsed), empaatia/altruismi (lapsed sagedamini kui vanemad ja õpetajad), jagamise (lapsed nimetasid sagedamini õpetajatest ja vanematest) üldkateooriates. Jagamist käitumisena kirjeldades: empaatia/altruism (lapsed ei maininud ja vanemad mainisid sagedamini kui õpetajad), jagamine (lapsed nimetasid vanematest sagedamini).

Abistamist situatsioonis kirjeldades ilmnes oluline erinevus vaid tegevuste (vanemad sagedamini kui õpetajad) üldkateoorias ja kirjeldades abistamist ei tulnud välja ühtki olulist erinevust võrdlusgruppide hinnangute vahel üldkateooriate lõikes.

Kaasamise ja koostöö avaldumissituatsioonide kirjeldustes oli olulisi erinevusi järgmistes üldkateooriates: tegevused (lapsed harvem kui õpetajad ja lapsevanemad), empaatia/altruism (lapsed sagedamini kui vanemad ja õpetajad), väline sund/egoistlik motiiv (lapsed sagedamini kui vanemad ja õpetajad). Käitumise kirjeldustes: tegevused (vanemad sagedamini kui lapsed), kaasamine ja koostöö (õpetajad nimetasid sagedamini kui lapsevanemad).

Nii hoolitsemise, jagamise, abistamise kui kaasamise ja koostöö avaldumiskohana nimetasid lasteaiaõpetajad võrreldes laste ja nende vanematega oluliselt sagedamini lasteaeda. Lisaks nimetasid õpetajad vanematest oluliselt sagedamini hoolitsemise avaldumiskohana õues/väljas ning oluliselt sagedamini nii laste kui lapsevanematega võrreldes õues/väljas kaasamise ja koostöö tegemise kohana. Jagamise avaldumiskohana nimetasid nii õpetajad kui lapsevanemad võrreldes lastega oluliselt sagedamini veel õues/väljas.

Summary:

Pro-social behaviour of 5-7year-old pre-school children

Purpose of the research was to investigate childrens', their parents' and kindergarten teachers' evaluations about childrens' pro-social behaviour. Forms of behaviour under investigation were caring, sharing, helping and cooperation (Warden and Christie, 1999).

Fifty (50) 5-7-year-old pre-school children from different kindergartens of town Kuressaare, 50 parents and 11 kindergarten teachers were target groups of the reasearch. Parents and teachers filled questionnaires, children were interviewed to measure (1) importance of teaching and (2) frequency, (3) description and (4) emerging place of the four pro-social behaviour forms. The descriptions of the forms of prosocial behaviour all among target groups were asked to describe a situation where the pro-social behaviour form occurs and they were asked to describe a behaviour act of the form under investigation. In result of quantitative content analysis revealed seven general cathegories formed from the answers to two last questions: acts in different situations, empathy/sympathy/altruism/donating, caring (for smb), sharing, helping, cooperating and external force /egoistic motives. The evaluations about importance and frequency of seven general cathegories among the four forms of pro-social behaviours given by target groups were compared. All answers given to the question about places of emerging of the prosocial behaviours under research revealed seven cathegories: kindergarten, home, smb's place/country, outside, gym/pool, traffic/car, market/cafeteria/playing ground/publik place. Groups, which evaluations were compared were: children-parents, children-teachers and parents-teachers.

Teachers evaluate the importance of teaching all the pro-social behaviour forms most highly of all groups, parents vice versa. Children evaluated the importance of learning sharing significantly higher than their parents, but significantly lower the importance of learning caring (for someone) and cooperation than teachers.

Teachers evaluate the frequency of caring for someone significantly lower than children themselves, parents evaluate their childrens' caring (for someone) behaviour frequency significantly higher than teachers.

Significat differences were reveled in describing caring (for someone) in situation: acts in different situations were more mentioned by parents than their children, caring (for smb) was hamed more by children than ohter target groups, helping was more mentioned by teachers than ohter groups, external force/egoistic motives were not mentioned by children and

teachers mentioned them more than parents. Describing caring (for smb) as acts of prosocial behaviour significant differences were in categories: teachers and parents gave more answers about acts in different situations than children, empathy/altruism were mentioned by children more often than by parents and teachers, caring (for smb) was named more often in parents' answers than in teachers'.

Describing situation of sharing significant differences were revealed among answers in categories of acts in different situations whereas teachers and parents mentioned them more frequently than children, empathy/altruism were mentioned more by children than their parents and teachers, sharing as well. Descriptions of sharing as acts of behaviour significant differences emerged: empathy/altruism were not noted by children and parents mentioned more often than teachers, sharing was more frequently named by children than their parents.

Descriptions of helping others in situation showed significant differences only in category of acts in different situations whereas parents mentioned them more often than teachers. No significant differences among any of the categories were noted when describing helping as acts of behaviour.

Describing cooperation in situation significant differences emerged in categories: acts in different situations were more often mentioned by teachers and parents, empathy/altruism as well as pushing/egoistic motives were more frequently noted by children than by their parents and teachers. Descriptions about acts of cooperations showed significant differences in categories: acts more often mentioned in parents' answers than childrens', cooperation was more often named by teachers than by parents.

Kindergarten teachers named *kindergarten* to be the emerging place of all the prosocial behaviour forms under investigation (caring for somebody, sharing, helping, cooperation) significantly more often than other target groups. In addition they noted more often *outside* to be the emerging place of caring (for smb) than parents, and more frequently *outside* to be the emerging place of cooperation comparing to both other target groups. Teachers also noted *outside* to be the emerging place of sharing more often than children did.

Keywords: pro-social behaviour, pre-school children

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud käesoleva lõputöö ise ja toonud välja korrektselt teiste autorite ning toetajate panuse. Antud lõputöö on koostatud Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest lähtuvalt ja on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Kasutatud kirjandus

Ascione, F. R. (2005). *Children and Animals: Exploring the Roots of Kindness and Cruelty*. USA: Purdue University Press.

Bachmann, T., Maruste, R. (2008). *Psühholoogia alused*. Tln: Kirjastus Ilo.

Baillargeon, R. H., Morriquet, A., Keenan, K., Normand, C. L., Jeyaganth, S., Boivin, M., Tremblay, R. E. (2011). The development of prosocial behaviours in young children: a prospective population-based cohort study. *The Journal of Genetic Psychology*, 172(3), 221-251.

Bierhoff, H.-M. (2002). *Prosocial Behaviour*. USA and Canada: Psychology Press.

Carpenter, P., J. (1990). New method for measuring young childrens' self-report fear and Pain. *Journal of Pain and Symptom Management*, 4, 233-240.

Choi, J., Johnson, D. W., Johnson, R. (2011). The roots of social dominance: aggression, prosocial behaviour, and social interdependence. *The Journal of Educational Research*, 104, 442-454

Colman, A. M. (2001). *A Dictionary of Psychology*. UK: Oxford University Press.

Einon, D. (2003). *Loov laps. Märgake ja arendage oma lapse sünnipäraseid andeid*. Tln: Kirjastus Varrak.

Eisenberg, N., and Fabes, R.(1998). Prosocial development. Damon, W. (Ed.), *Handbook of Child Psychology*, New York: Wiley, 705– 707.

Hastings, P. D., Utendale, W. T., Sullivan, C. (2006). The socialization of prosocial development. Grusec, J. E., Hastings, P. D. (Ed.), *Handbook of Socialization : Theory and Research*. New York: Guilford Press, 638-664.

Hay, D. F. (1994). Prosocial Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 29-71.

Jaani, J. Lääne, T., Pisuke, T. (Toim.) (2010). *Väike heategija – koos õpime tegema head*. SA TÕ Kliinikum.

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Kalmus, V. (1999). Õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimise meetodikast. *Väärtuskasvatus õppekirjanduses*, nr 8. Tartu Ülikool.

Keltikangas-Järvinen, L. (1992). *Agressiivne laps. Kuidas suunata lapse isiksuse arengut*. Tln: Koolibri

Keltikangas-Järvinen, L. (2011). *Sotsiaalsus ja sotsiaalsed oskused*. Tln: Koolibri

Knafo, A., Plomin, R. (2006). Prosocial behaviour from early to middle childhood: genetic and environmental influences on stability and change. *Developmental Psychology*, 42, 771-786.

Kriisa, P. (2006). *Tasandusklasside õpilaste prosotsiaalne ja agressiivne käitumine õpetajate ja õpilaste hinnangul*. Bakalaureusetöö. TÜ. Sotsiaal- ja haridusteaduskond.

Kõiv, K. (2003). Sotsiaalsed oskused ja nende arendamine. Tälli, H., Maser, M. (toim.), *Terviseedendus lasteaias*. Tartu: Tervise Arengu Instituut, 89-93.

Kõiv, K., Edovald, T. (2004). *Inimeseõpetuse töövihik 3. klassile*. Avita, 29.

Kõiv, K. (2006). Kiusamiskäitumise mitu tahku: õpilastevaheline kiusamine, õpilaste kiusamine õpetajate poolt, õpetajate kiusamine õpilaste poolt ning õpetajate kiusamine kooli personali ja lapsevanemate poolt. OÜ Vali Press

Penthin, R. (2003). *Agressiivne laps*. Kunst.

Perren, S., Stadelmann, S., von Wyl, A., von Klitzing, K. (2007). Pathways of behavioural and emotional symptoms in kindergarten children: What in the role of pro-social behaviour? *European Child and Adolescent Psychiatry*, 16, 209-214.

Peters, E., Cillessen, H. N., Riksen-Walraven, J. M., Haselager, G. J. T. (2010). Best friends' preference and popularity: Associations with aggression and prosocial behaviour. *International Journal of Behavioral Development*, 34, 398-405.

Ruul, Ü. (2010). *Muutused eelkooliealiste laste sotsiaalsetes oskustes õpetajate hinnangul seoses osalemisega sotsiaalsete oskuste treeningul*. Magistritöö. TÜ. Sotsiaal- ja haridusteaduskond.

Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine

Räsänen, E. (2007). Lastepsühhaatria. Lönnqvist, J. Heikkinen, M., Henriksson, M. M., Partonen, T. (toim.), *Psühhaatria*. Medicina, 415-436

Schneider, B. H. (1993). *Children's social competence in context: The contributions of family, school and culture*. UK: Pergamon Press.

Smith, P. K., Cowie, H., Blades, M. (2003). *Understanding of Child Development*. UK: Blackwell Publishing.

Street, H., Hoppe, D., Kingsbury, D., Ma, T. (2004). The Game Factory: Using cooperative games to promote pro-social behaviour among children. *Australian Journal of Educational and Developmental Psychology*, vol 4, 2004, 97-109.

Teiverlaur, M. (2010). *Empaatia areng ja arendamine lapsel*. Eesti Ajalehed AS ja Maria Teiverlaur.

Warden, D., Christie, D. (1999). *Teaching social behaviour: Classroom activities to foster children's interpersonal awareness*. London: David Fulton Publishers.

Wardle, G. A., Hunter, S. C, Warden, D. (2011). Prosocial and antisocial children's perceptions of peers' motives for prosocial behaviours. *British Journal of Developmental Psychology*, 29, 396-408.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ene Teras

(sünnikuupäev: 30.06.1979)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Eelkooliealiste 5-7aastaste laste prosotsiaalne käitumine“,

mille juhendaja on Kristi Kõiv,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 05.05.2014